

УДК 338.432:631.95

Власенко І.В., к.е.н., доцент ©

Вінницький національний аграрний університет

СТАН ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

Україна має значні можливості виробництва сільськогосподарської продукції завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам і потужному людському потенціалу. Доведено, що внаслідок низької ефективності використання наявних угідь Україна в 2009 році за показником урожайності поступалася провідним виробникам аналогічної продукції майже по всіх основних сільськогосподарських культурах (за винятком пшениці). Баланс споживання основних продуктів харчування свідчить, що у 2009 році в Україні по більшості основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм і являє собою реальну загрозу здоров'ю нації, продовольчій та національній безпеці.

Ключеві слова: виробництво продуктів харчування, Рівень забезпечення населення продовольством, виробництво м'яса, молока на одну особу в Україні

Постановка проблеми. Виробництво продуктів харчування в усі історичні часи було й залишається для людства важливою та життєвою проблемою світового масштабу. Рівень забезпечення населення продовольством розглядається як найважливіший чинник і визначальний критерій рівня соціального життя будь-якої країни, життєздатності її економічної структури й державного устрою. За даними Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (РАО) за останнє десятиліття світові ціни на продовольчі продукти зросли майже удвічі. Зростання світових цін на продовольство спостерігалось й у 2010 році. Якщо в грудні 2009 року загальний індекс цін на продовольчі продукти становив 172,4% (на цукор -334,0%, масла і жири - 169,3, зернові -171,1, молоко - 215,6, м'ясо - 120,1%), то у грудні 2010 року він зріс до 214,7%, при цьому індекс цін на цукор становив 398,4%, масла і жири - 263,0, зернові - 237,6, молоко - 208,4%, м'ясо - 142,2% «Фронтальне» зростання основних цінових індексів дало експертам підстави говорити про загострення світової продовольчої кризи та сформувані негативні для споживачів прогнози щодо подальшої цінової динаміки на ринку агропродукції.

Стан вивчення проблеми. Незважаючи на сприятливі в Україні умови для розвитку м'ясної галузі, обсяги виробництва тваринницької продукції з розрахунку на одну особу не відповідають раціональним нормам і є значно нижчими порівняно з іншими країнами світу. Наприклад, у 2009 році в Україні обсяги виробництва м'яса (в забійній масі) на одну особу становили 42 кг, тоді як у Данії цей показник досягнув 345,6 кг, Ірландії - 196, Австралії - 190,3, Нідерландах - 152,3 кг. Виробництво молока на одну особу в Україні у 2009

році становило 254 кг, тоді як в Ірландії цей показник досягнув 1190 кг, Данії - 880, Нідерландах - 691 кг.

Це відбувається за умов, коли потенційні можливості природних ресурсів України за раціонального їх використання, збереження й відтворення цілком достатні для задоволення потреб населення у продуктах тваринного походження, а також забезпечення експорту продукції залежно від кон'юнктури світового ринку.

Суттєвий вклад у дослідження питання забезпечення продовольчої безпеки як елементу економічної безпеки країни внесли вчені [1-7]. В їхніх працях широко висвітлені питання, пов'язані з глобалізацією світової економіки, і проблеми забезпечення населення Землі продуктами харчування.

Завдання та методика досліджень. Завданням статті було вивчити можливості використання потенціалу агросфери України в забезпеченні власного продовольчого ринку. В роботі використовували методи досліджень, щодо відповідності умовам продовольчої безпеки, які визначено Міністерством економіки в наказі № 60 від 02.03.2007 року «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України». При цьому враховували індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України (табл.1)

Таблиця 1.

Індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України

№/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (х) опт
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	Не менше 2,5
2	Споживання: м'яса та м'ясопродуктів (за рік/особа), кг	Не менше 83
3	молока і молочних продуктів (за рік/особа), кг	Не менше 380
4	яець (за рік/особа), шт.	Не менше 290
5	риби та рибопродуктів (за рік/особа), кг	Не менше 20
6	цукру (за рік/особа), кг	Не менше 38
7	олії й інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	Не менше 13
8	картоплі (за рік/особа), кг	Не менше 124
9	овочів та баштанних (за рік/особа), кг	Не менше 161
10	фруктів, ягід, горіхів і винограду (без переробки на вино) (за рік/особа), кг	Не менше 90
11	хліба та хлібопродуктів (за рік/особа), кг	Не менше 101
12	Рівень перехідних запасів зерна, відсоток від річного споживання	Не менше 17
13	Виробництво зерна на одну особу за рік, т	Не менше 0,8

Інформаційну базу дослідження склали: законодавчі і нормативні акти Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, наукові праці провідних вітчизняних і закордонних вчених у галузі економіки, статистичні матеріали, зібрані безпосередньо автором.

Результати досліджень. Україна має значні можливості виробництва сільськогосподарської продукції завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам і потужному людському потенціалу. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця), Україна серед Європейських країн поступається лише Республіці Білорусь - 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді (1,43 га) і РФ (0,85 га) ріллі на одну особу. При цьому 73 % ріллі України становлять найбільш родючі чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться у межах від 150 до 500 млн осіб. Враховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і становить близько 8,2 % ВВП, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень.

Проте наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції України використовується недостатньо. Так, якщо у 1990 році площа сільськогосподарських угідь становила 42030 тис. га і було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 145,9 млрд грн (у порівнянних цінах 2005 р.), то у 2009 році при скороченні сільськогосподарських угідь на 433,6 тис. га (на 1,3%) виробництво валової продукції зменшилося на 43,8 млрд грн. (на 30%).

Внаслідок низької ефективності використання наявних угідь Україна в 2009 році за показником урожайності поступалася провідним виробникам аналогічної продукції майже по всіх основних сільськогосподарських культурах (за винятком пшениці) (табл2)

Таблиця 2.

Урожайність основних сільськогосподарських культур деяких країнах світу в 2009 р., ц/га*

Культура	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Пшениця	27,8	29,9	78,1	74,5	41,7	28,5
Ячмінь	32,6	39,3	65,4	68,4	34,4	27,7
Кукурудза	83,7	103,4	97,5	91,1	62,3	50,2
Соя	25,4	29,6	10,0	25,1	16,6	16,8
Соняшник	16,0	17,4	24,1	23,5	18,1	15,2
Цукрові буряки	603,4	576,1	675,7	937,0	542,6	315
Картопля	313,1	462,7	440,6	437,9	198,5	139,3

Зменшуються засіви орних земель. Якщо у 1990 році було засіяно 97% ріллі, то у 2009-му - 83,1%. Окрім 1523 тис. га чистих парів, в Україні не обробляється 12,2% ріллі, що становить близько 3,9 млн. га (табл.3) Для порівняння: загальна площа землі Великобританії становить 5,7 млн га, Італії - 8,0 млн га, Угорщини - 4,6 млн га¹.

Таблиця 3.

Динаміка використання орних земель в Україні

Показник	Рік								
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008	2009
Рілля*, тис. га	33400	31400	32563,6	32537,1	32544,1	32480,2	32482,2	32473,4	32478,4
Уся посівна площа , тис. га	32406	27173	27928	27539	25081	26752	26044	27133	26990
% від площі ріллі	97,0	86,5	85,8	84,6	77,1	82,4	80,2	83,6	83,1
Чисті пари", тис. га	1427	3213	2712	2692	3509	2330	2428	1413	1523
% до площі ріллі	4,3	10,2	8,3	8,3	10,8	7,2	7,5	4,4	4,7
Не обробляється ріллі, тис. га	-	1014	2345,2	2737,3	4358,9	3830,9	4419,9	4261,9	3965,4
%	-	3,2	5,9	7,1	12,1	10,5	12,3	12,1	12,2

*За даними Державного земельного кадастру. ** За даними Державної служби статистики України.

Недостатньо розвинена інфраструктура заготівлі та збуту сільгосппродукції. Загальний обсяг потужностей зі зберігання зерна в Україні становить близько 30 млн т, з яких 6 млн. т - потужності ДАК «Хліб України». Таким чином, при валовому виробництві зернових у межах 35-50 млн. т дефіцит елеваторних потужностей становитиме 5-20 млн. т. Значна частина елеваторів, збудованих ще за радянських часів, має застаріле обладнання і не відповідає сучасним вимогам до зберігання зернових. Збільшується собівартість як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції через випереджаюче порівняно з аграрними цінами зростання цін на пально-мастильні матеріали, мінеральні та органічні добрива, сільгоспмашини, засоби захисту рослин тощо.

Низьким залишається рівень матеріально-технічного й фінансового забезпечення вітчизняних аграріїв. За даними НБУ, у лютому 2011 року процентні ставки за кредитами для сільського господарства становили 13,2 % при середньому рівні по економіці України 12,2 %. Через низький рівень оплати праці гострою проблемою для агросектору є нестача кваліфікованих кадрів. Головним провісником відродження села має бути саме молодь. Але вона поки що не поспішає туди повертатися, віддаючи перевагу роботі у великих мегаполісах, райцентрах, а іноді навіть і за кордоном. До того ж, і та молодь, яка вступає до сільськогосподарських начальних закладів, у переважній більшості не повертається до рідного села. Питання наявності молодих спеціалістів на селі стає дедалі актуальнішим в Україні.

Результати досліджень показали, що внаслідок екстенсивної моделі розвитку аграрного сектору, погіршуються показники продовольчої безпеки України. Баланс споживання основних продуктів харчування (табл. 4) свідчить, що у 2009 році в Україні по більшості основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм.

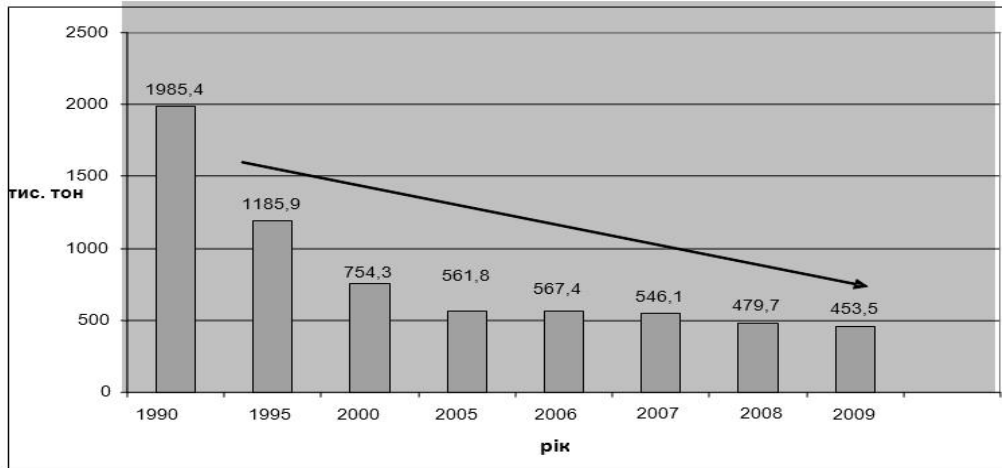
Таблиця 4

**Показник достатності споживання продуктів харчування
на особу на рік, кг**

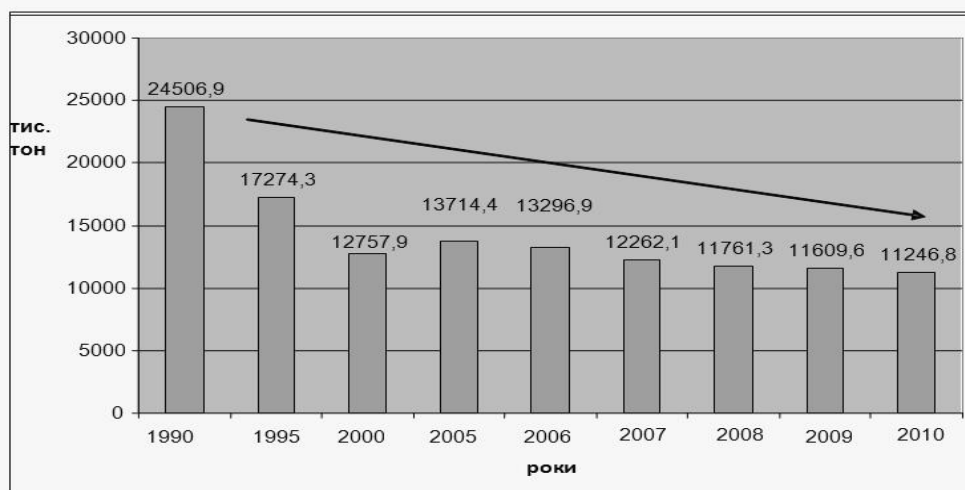
Продукти	Раціональна норма	Фактичне споживання у 2009 р.	Показник достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	111,7	1,11
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	49,7	0,62
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,0	212,4	0,56
Риба і рибопродукти	20,0	15,1	0,76
Яйця, шт.	290	272	0,94
Овочі та баштанні	161,0	137,1	0,85
Плоди, ягоди та виноград	90,0	45,6	0,51
Картопля	124,0	133,0	1,07
Цукор	38,0	37,9	0,99
Олія рослинна всіх видів	13,0	15,4	1,19

Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось по плодах, ягодах і винограду - на 49%, молоку і молокопродуктах - на 44, м'ясу і м'ясопродуктах - на 38, рибі та рибопродуктах - на 24%. На нашу думку скорочення виробництва тваринницької продукції сталося через відсутність державного регулювання й загальноекономічну кризу. Виникли протиріччя між цінами на зерно та продукцію тваринництва. Стало не вигідним використовувати на корм прибуткову продукцію - зерно й одержувати збиткову тваринницьку продукцію. Протягом багатьох років сільськогосподарські товаровиробники, які займаються вирощуванням зернових культур, мають значно більші можливості щодо вигідної реалізації своєї продукції порівняно з тваринниками. Колишня потужна тваринницька галузь прийшла в занепад, значна частка підприємств практично повністю ліквідувала молочне скотарство. Молочне скотарство тривалий час розвивалося по шляху розширеного відтворення і на початку 90-х років минулого століття в Україні поголів'я корів у всіх категоріях господарств становило 8378,4 тис. гол., обсяги виробництва молока досягли 24508,3 тис. т, на одну особу було вироблено 472 кг молока, а споживання становило 373 кг. У ході ринкових перетворень ситуація докорінно змінилася. Так, у 2009 році обсяги виробництва молока в усіх категоріях господарств скоротилися до 11254,1 тис. т, виробництво на одну особу - до 254 кг, а його споживання становило 212 кг. Через відсутність чіткої цінової політики, подорожчання матеріальних засобів, що веде до зростання собівартості продукції, ефективність виробництва в багатьох підприємствах залишається низькою. У 2009 році рентабельність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України становила 1,4 % без дотацій та 15,7 % з їх врахуванням. Цього недостатньо для ведення розширеного

відтворення, застосування інновацій в галузі молочного скотарства. Що стосується м'ясного скотарства, то воно є однією з небагатьох галузей тваринництва, яка, незважаючи на заходи державної підтримки, і в дореформений період й у роки ринкових перетворень розвивалася екстенсивним шляхом, внаслідок чого виробництво продукції було нестабільним і мало тенденцію до скорочення. Динаміка виробництва яловичини і молока наведені на рис 1-2.

Рис. 1. Динаміка виробництва яловичини в Україні

Рис. 2 Динаміка виробництва молока

Як видно з рис. 1 -2 за останіх 10 років виробництво найбільш цінних продуктів харчування зменшилось – м'ясо яловичини з 1985,4 до 453,5 тис. тон і молоко з 17274,3 до 11348,8 тис. тон.

Традиційно в забезпеченні населення м'ясом і продуктами його переробки значна роль відводиться свинарству як інтенсивній та ефективній галузі тваринництва. В Україні значно скоротилося поголів'я свиней, яке у 2009

році зменшилося до рівня 1916 року минулого століття і становило 6526,0 тис. гол.

Набагато скоротилося поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах. Якщо у 1990 році їхня кількість становила 14070,5 тис. гол., а з розрахунку на 100 га ріллі - 45,0 гол., то у 2009 році ці показники зменшилися відповідно до 2730,9 тис. гол., а з розрахунку на 100 га ріллі - 14 гол. Показники офіційної статистичної інформації щодо динаміки обсягів виробництва яєць в Україні свідчать, що найвищого рівня виробництва було досягнуто у 1988 році, а саме 17672,3 млн. шт. У 2009 році вироблено 15907,5 млн. шт., що становить 90% від 1988 року. Як результат, виробництво яєць на одну особу сягнуло 345 шт. за рік і тим самим можна вважати, що внутрішній ринок країни забезпечений харчовим яйцем.

За трьома продовольчими групами, а саме: "хліб і хлібопродукти", "картопля", "олія рослинна всіх видів" фактичне споживання перевищило раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів. Відтак у 2009 році середньодобова поживність раціону українця становила 2946 ккал, що майже на 18% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження, натомість 27,1% середньодобового раціону забезпечаться за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%). Надзвичайно небезпечним є той факт, що протягом більше десяти років у країні спостерігається одноманітне жирowo-вуглеводне харчування більшої частини населення. Фактично рівень продовольчої безпеки України знизився до критично небезпечної межі (2500 ккал проти 2928 ккал на одного українця за умов збереження нормативної структури продовольства), а за споживанням протеїнів тваринного походження вона нижче цього порогу і знаходиться у стані продовольчої небезпеки. Це може бути однією із причин зменшення чисельності населення держави за останні двадцять років із 52 млн до 46 млн осіб. .

Основними завданнями забезпечення продовольчої безпеки залежно від зміни зовнішніх і внутрішніх умов є:

- своєчасне прогнозування, виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам продовольчої безпеки, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок постійної готовності системи забезпечення громадян харчовими продуктами, зміни формування стратегічних запасів харчових продуктів;
- стійкий розвиток вітчизняного виробництва продовольства і сировини, достатній для забезпечення продовольчої незалежності країни;
- досягнення та підтримка фізичної й економічної доступності для кожного громадянина країни безпечних харчових продуктів в обсягах і асортименті, які відповідають встановленим раціональним нормам споживання харчових продуктів, необхідних для активного й здорового способу життя;

- створення умов для забезпечення балансу виробництва - використання сільськогосподарських продуктів на продовольчі та енергетичні цілі;
- формування дієвих механізмів утвердження економічного інтересу діяльності аграрних товаровиробників;
- наявність на національному ринку достатньої кількості продовольства незалежно від місця виробництва;
- забезпечення безпеки харчових продуктів.

Висновки та пропозиції

Виходячи з вимог продовольчої незалежності основними джерелами харчових продуктів є продукція сільського, рибного, мисливського господарства, а також харчової промисловості. Визначальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки відіграють сільське, рибне господарство і харчова промисловість.

Стратегічною метою продовольчої безпеки є забезпечення країни безпечною сільськогосподарською продукцією та іншою продукцією з водних біоресурсів і продовольством та зміцнення й розвиток співпраці з міжнародними та регіональними організаціями, розвиток відносин із провідними державами всіх регіонів світу з питань продовольчої безпеки, що відповідають національним, зовнішньополітичним та економічним інтересам країни. Вступ до Європейського Союзу на умовах, що відповідають національним інтересам України, також сприятиме зміцненню продовольчої безпеки країни.

Гарантією її досягнення є стабільність внутрішнього виробництва, а також наявність необхідних резервів і запасів. Формування зовнішньоекономічної діяльності повинно здійснюватись з дотриманням критеріїв продовольчої безпеки

Перспективи подальших досліджень. Особливу увагу приділити зниженню рівня бідності, надати пріоритетну підтримку нужденним верствам населення, які з причин низьких доходів не в змозі забезпечити здорове харчування для своєї родини, а також забезпеченню здорового харчування вагітних жінок, дітей грудного, дошкільного й шкільного віку, здорового харчування в установах соціальної сфери.

Література

1. Саблук П.Т. Экономические основы продовольственной безопасности стран мира / П.Т. Саблук // Економіка АПК. - 2008. - № 8. - С. 21-25;
2. Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О. Г. Белорус. - К., 2003. - 390 с;
3. Власов В.І. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері / В.І. Власов // Економіка України. - 2006. - № 3 (532). - С. 75-80;
4. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б.Пасхавер // Економіка України. - 2006. - №4. - С. 43-50;
5. Березівський П.С. Економічна ефективність скотарства та шляхи її підвищення / П.С.Березівський. - Львів: Українські технології,; 1998.-156 с.

6.Зимовець В.Н. Економічне регулювання молочного виробництві в країнах ЄС / В.Н. Зимовець // Економіка АПК. - 2001. - № 6.-С. 124.

7.Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк. - К.: ІАЕ УААН, 1999. - 272 с.

Рецензент – д.е.н., професор Музика П.М.